A Szabados kérdés

Szabados György évtizedekig a magyar jazztörténet igen fiatal élő veteránja volt, aki legelső fellépésétől kezdve küzdött a zseniket körülölelő meg nem értéssel. Pályájának első évtizedeit sokkal inkább a meg nem értés, mintsem a megértés kísérte. Az első két, egymásnak homlokegyenest ellentmondó (!) megnyilatkozást Gonda János tette. Ezekből idézünk először:

„... Szabados György tehetséges muzsikus, tud hinni abban, amit csinál. Más kérdés ki tudja követni őt, ‚ki tud vele együtt hinni'. A magam részéről abban az útban nem hiszek, amelyen jár... A jazz mai értelmezése szerint nem improvizáció az ő zenéje, hanem szabad fantáziálás. (Megjegyzem: ha egyszerre ketten, vagy annál többen fantáziálnak ily módon, az – a fentiekből következik – kakofóniához vezet. ...

Az a muzsikus, aki úgy akarja elérni a kifejezés maximális szabadságát, hogy közben lemond a belső rendről és fegyelemről, magára marad és nem tud megbirkózni a szétfolyó anyaggal, s így előbb-utóbb menthetetlenül zsákutcába kerül."[59]

A két írásmű között született meg az *Anthology '64*, amelynek kísérőszövegéből már idéztünk az antológia ismertetésekor. Most következzen a Gonda kötetből való idézet:

„... Még néhány szót azokról a legújabb irányzatokról, amelyek nemcsak hagyományos hangszerelése és kompozíciós technikától, hanem a kialakult lejegyzési rendszertől is messzire távolodtak. Hallgasuk meg figyelmesen a már sokat idézett *Modern Jazz IV-V.* lemezen Szabados György *B-A-C-H élmények* című darabját a szerző triójának előadásában. A három hangszer, a zongora, a bőgő és a dob teljesen önállósul, legyen szó akár együttes, akár szólisztikus já-

[59] Gonda János: A „modernekről" és a zenei fegyelemről. Az Ifjúsági Jazz Klub Híradója, 1963/3, p.12. Újabb közlése (rövidítve): Jazz Studium '83 Nr. 5, p.35

tékról. Egyenletes lüktető beates ritmuskíséretnek, szabályos periódusú témának és rögtönzött variációjának itt kevés nyomát találjuk. A modern hangzásvilág élményéből fakadó improvizatív motívumfoszlányok és ritmusképletek sorozata ez a darab. Hol az egyik, hol a másik játékos vet egy zenei gondolatot, amelyre a másik adhoc válaszol, mondhatnánk: ‚reagál' a zenei történésre. Látszólag tehát minden improvizatív, de az előadásnak mégis vannak előre rögzített fogódzkodó pontjai. Motívikusan a B-A-C-H négyhangos képlet a fogódzkodó, de ennél is fontosabb, hogy ilyenfajta előadásra csak nagyon összeszokott játékosok vállalkozhatnak, akik jól ismerik egymás gondolatait, szinte képesek azokat előre megsejteni és villámgyorsan átvenni. ...

Habár formailag és tartalmilag ez a zene nagyon messze esik a klasszikus jazz stílusától, a rögzítés vázlatossága, amely többnyire csak az előadás menetének előre megbeszélt kereteit érinti, sok tekintetben mégis a régi headarrangementekre emlékeztet."[60]

Az első gondai mondatok egy klub belső terjesztésre szánt bulletinjéből valók, az utóbbiak egy kötetben jelentek meg. Mindkettő elsősorban csak a szakmai közönséghez jutott el. Az első, a nagyközönségnek szánt cikkek csak 1972/73-ban, a kimondottan KISZ orgánumnak tekintett, ám kulturális téren meglehetősen szabadon mozgó, nagy példányszámú ifjúsági hetilapban, a *Magyar Ifjúság*ban jelentek meg. Ez volt egyébként az a lap, amely 35 esztendővel az első magyar jazzinterjúsorozat után (!) a modernkori magyar jazz történetének első jazz interjúsorozatára is lehetőséget adott.

A 70-es évek elején még meglehetősen kevesen figyeltek a szabadosi zenére. A jazz iránt igen fogékony ifjak által is rendkívül olvasott *Magyar Ifjúság* igen figyelemreméltó módon 1972/73-ban alig kilenc hónap leforgása alatt két cikket is szentelt Szabadosnak. Ehhez hasonló terjedelmet csak Benkóék kaptak a lapban... Az első egy rövidebb beszámoló volt a Centrum Jazzklub nyitóestjéről:

„Első alkalommal a legmodernebb, sokak által holtágnak tartott avantgarde és free jazz irányzatból dr. Szabados György együttese adott igen élvezetes ízelítőt. Úgy tűnik, elképzeléseik hosszú kísérletezés után beértek és közös nevezőre jutottak a közönség igényeivel. Szabados jó partnerekre talált Fridrich Károly (pozan), Kimmel László (tenor- és szopránszaxofon), Huszti István (bőgő) és Debreczeni Csaba (dob) személyében. Műsorukból sokáig emlékezetes marad a Kodály Zoltán által gyűjtött *Dávid zsoltár* magas művészi hőfokon megoldott előadása. A kántáló éneket utánzó pozan-szaxofon kettős, Kimmel László ‚prédikáló' szaxofonszólója az est kiemelkedő élménye volt."[61]

A második *Magyar Ifjúság* cikk már lényegesen terjedelmesebb és mélyrehatóbb volt. Már címében is, *A magyar jazzstílusért,* olyasvalamit jelzett, ami akár nyílt lázadás is lehetett (volna) az internacionalizmus szekerét hivatalból tolni köteles ifjúkommunista lapban:

„Sokáig kételkedtünk abban, hogy siker koronázza a magyar jazzmuzsikusok fáradozását a magyar jazzstílus létrehozására. Sokan kísérleteztek a magyar szerzők közismert témáinak megjazzesítésével. Az eredmény inkább negatív, mint pozitív volt. Bebizonyosodott, hogy csak külsőséges eszközökkel nem lehet magyar jazz-stílust létrehozni. Mélyebb, behatóbb elemzés szükséges. El kell menni a magyar folklórig, és ebből az alapból kiindulva kell felépíteni a kompozíciókat.

A felismerést hosszú ideig nem követte tett. Az alkalmi társulások, illetve vezetőik számára túl nagy buktatókat rejtett ez az elképzelés. Inkább megmaradtak a standard számok szokványos, vagy kevésbé szokványos előadásánál. Néhány esetben az élvonalbeli példaképek szerzeményeihez hasonló kompozíciókkal is jelentkeztek.

A változás több mint egy évvel ezelőtt kezdődött, amikor egy Kodály által gyűjtött zsoltárt dolgozott fel Szabados György együttese, majd ezt a stíluselképzelést továbbfejlesztették és jelentkeztek az elmúlt évi San Sebastiani fesztiválra. Az eredmény: kategóriájukban nagydíjat nyertek.

Itthon a közönség először idegenkedve, majd egyre jobban elfogadva hallgatta ezt a különleges, más együttestől nem hallható egyéni zenét. A nemrég az Egyetemi Színpadon lezajlott koncerten viszont már telt ház fogadta a magyar jazz-stílus kibontakozását.

Miből áll ez? Szabados György kiválasztott Kodály és Bartók népdalgyűjteiseiből néhány szép, jellemző magyar dallamot, s ezeket a feldolgozás során szinte sejtjeire bontotta. Erre az igen dallamos alapra építette fel témáit. A téma tehát nem magyaros, hanem ősgyökeresen magyar. Ezt a témát vázul használta fel, a jelenlegi modern jazz és a mai modern zenei kellékeivel látta el. (Gondolok itt most arra a modern jazzre, amelynek legjelesebb képviselői közül Keith Jarrett-tet, Jiri Stivint és Wlódzimierz Nahornyt az elmúlt évben Magyarországon is hallhattuk.) Az általuk ját-

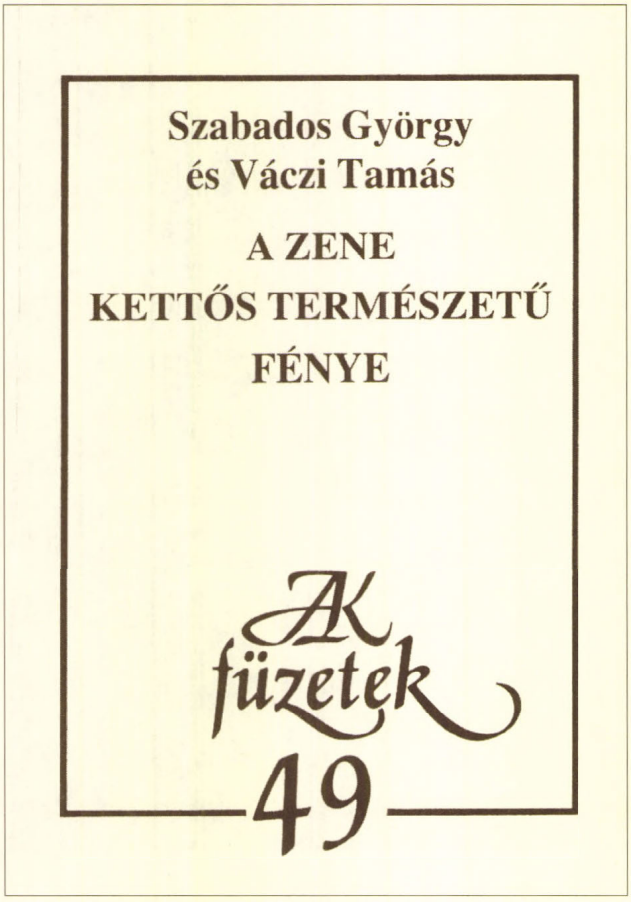

[60] Gonda János: Jazz. Történet - elmélet - gyakorlat. Budapest, 1965, Zeneműkiadó Vállalat, p.209-211. Újabb közlése: Jazz Studium '83 Nr. 5, p.36

[61] Simon Géza Gábor: Centrum Jazzklub. Magyar Ifjúság, 1972. május 5. Újabb közlése: Jazz Studium '83 Nr. 5, p.36

szott jazzben parázs ritmusú zenei alapszövet van, melyhez a legkülönbözőbb és – a hagyományos értelemben – legváratlanabb szólóhangszerek társulnak, s a legkülönbözőbb, kifejezetten izgalmas improvizációkkal, hangzásbeli színekkel teszik újszerűvé e folyton megújuló műfaj előadóművészetét.

Az említett koncerten, az Egyetemi Színpadon, öt kompozíciót hallottunk, amelyekben az improvizációk alapját a magyar népzenére jellemző törvényszerűségek adták. Valamennyi variáció szerzője, hangszerelője az együttes zongorista-vezetője, Szabados György, aki ‚A nagy hegyi tolvaj balladájá'-ban énekesként is bemutatkozott. Zongorastílusa sok azonosságot mutat Keith Jarrettnek a közismert ‚Sorcery'-ben hallható vashangú játékával. Az együttes szaxofonszólistája Ráduly Mihály, aki adottságokban, kifejezőerőben, improvizációs készségben és mindenekelőtt atmoszférateremtésben felveszi a versenyt a legnagyobbakkal is. Hasonló tulajdonságokkal rendelkezik Vajda Sándor, a fiatal bőgős is. Mindazt tudja, amit megtanulhatott példaképeitől, Jimmy Garrisontól, Charlie Hadentől, Cecil McBee-től. Ehhez teszi hozzá egyéni előadásmódját. Csak elismeréssel lehet szólni a kibontakozóban levő hegedűstehetség, ifj. Horváth Lajos játékáról. Az együttesben a stabil ritmusalapot Jávori Vilmos szolgáltatta. Kimmel László tenorszaxofonozott."[62]

1973-ban az akkor nyugat-németországi Mendenben megjelenő *der Jazzfreund* a külföldi lapok közül elsőként adott hírt a szabadosi zenéről:

„S azután következett a Jazznapok csúcsteljesítménye, a Szabados Együttes, free-stílusban, amelyben ifj. Horváth Lajos (elektromos hegedű, ütőhangszerek), Fridrich Károly (pozan, ütőhangszerek), Ráduly Mihály (szoprán- és tenorszaxofon, csengők), dr. Szabados György (zongora, ütőhangszerek), Vajda Sándor (bőgő), Jávori Vilmos (dob) játszottak. Ebben az együttesben három olyan zenész játszik, akik véleményem szerint hangszerük vezető művészei Magyarországon: Friedrich, Ráduly, Vajda. Közülük ezen az estén a bőgős Vajda Sándor volt a legjobb. A magyar jazzstílusért eddig a Szabados Együttes tette a legtöbbet. Másfél esztendő alatt ez az együttes egy olyan speciális jazz-stílust fejlesztett ki, ahol az improvizációk alapjául sajátságos törvényszerűségek szolgálnak, amelyek a magyar népzenében karakterisztikusak. A témák tősgyökeres magyarok. Ezeket Szabados György dolgozta fel a magyar népdalok alapján és azokat a jelenlegi modern jazz és modern zene kellékeivel látta el. Ebben a jazzben a zenei alapanyag erős kötődésben van a ritmussal. Ezekhez izgalmas improvizációk és sok hangszín társul."[63]

Szabados művészetének egy komolyabb elemzése *Az esküvő* című lemeze megjelenése ürügyén 1975-ben jelent meg. Ebből a hosszabb Gonda János cikkből idézünk részleteket:

„Szabados mai zenéjének alapja a magyar folklór, ezen belül különösen a költői szépségű népballadák ‚rubató világa', egyfajta ütem nélküli, aszimmetrikus, de rendkívül határozott ritmika és egyéni improvizációs stílus. Az amerikai jazz – Coltrane, Keith Jarrett, Cecil Taylor – hatása felfedezhető ugyan, de nem játszik meghatározó szerepet. A hangzási eszményt az európai modern kompozíciós zene kiemelkedő művei jelentik. Igaz, a free jazz bővelkedik atonális, dodekafon fordulatokban, de Szabadosnál másról van szó: szinte anyanyelvi természetességgel transzformálja és alkalmazza a bartóki, weberni, bergi idiómákat. ...

Szabados túl sokszor nem játszott, amikor játszania kellett volna, túl sokszor kényszerült olyan partnerekkel játszani, akik nem értették meg elképzeléseit. Produkcióiban gyakran üresjáratok keletkeztek; a kuszaság, a szervezetlenség, a rossz időgazdálkodás gyakran a játék egyéb értékeit is háttérbe szorították. Annál örvendetesebb, hogy Szabados most megjelent, első önálló nagylemeze, *Az esküvő* nagyrészt mentes ezektől a hibáktól. Őszinte véleményünk, hogy *Az esküvőnek* nemzetközi feltűnést és sikert kellene aratnia – ha ez egy magyar jazzlemez esetében a megfelelő propaganda és reklám hiányában nem volna lehetetlen. *Az esküvő* Szabados eddigi pályájának csúcspontja.... *szerencsésen ötvöződik benne a free jazz szabadsága a kompozíciós zene strukturális rendjével.*"[64]

Szabados valódi jelentőségét összességében először a *Jazz Studium* köre mérte fel igazán, amely 1983-ban vaskos, 74 nagyalakú oldalas különszámot szentelt a szabadosi életműnek[65]. Ebben többek között megjelent az a nem túl sok cikk, amelyet addig Szabados zenéjéről szerte a világban megjelentettek. Ebből idézzük a rendkívül fiatalon elhunyt Váczi Tamás sorait:

„Tény, hogy Szabados már fellépésének kezdete óta jazzmuzsikusnak számít. Ezzel rögtön szembe kell helyezni saját kijelentését, mely szerint ő nem tartja ‚jazzmuzsikusnak' magát, vagy ha mégis, akkor nagyon lényeges megszorításokkal. Ezt az ellentmondást röviden a következőképpen oldhatjuk fel: Magyarországon az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején semmiféle improvizatív gyakorlatra épülő ‚komoly' zene nem létezett. Az improvizációt egyedül a jazz művészete tartotta létfontosságúnak és alkalmazta. A jazzt azonban egyértelműen ‚könnyű' műfajnak tartották, s így aki jazz-zenét játszott, az nem ‚komoly' zenét játszott.

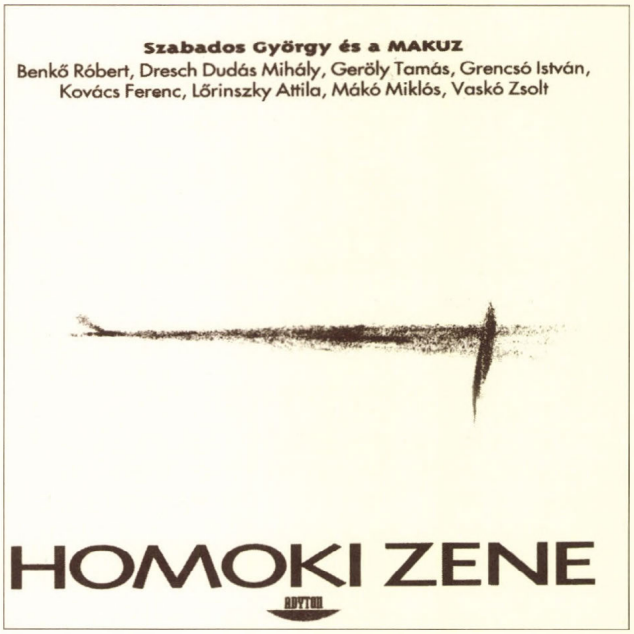

[62] Simon Géza Gábor: A magyar jazz-stílusért. Magyar Ifjúság, 1973. február 23. Újabb közlése: Jazz Studium '83 Nr. 5, p.36-37

[63] Simon Géza Gábor: II. Szegedi Jazznapok. Der Jazzfreund, 1973. szeptember. Magyarul (részlet): Jazz Studium '83 Nr. 5, p.37-38

[64] Gonda János: Free jazz – magyar folklórból. Mozgó Világ, 1975/1, p.84-86. Újabb közlése: Jazz Studium '83 Nr. 5, p.38-41

[65] Jazz Studium, '83. No.5

Mármost nyilvánvaló, hogy Szabadost nem a ‚könnyű műfaj' vonzotta, hanem a jazz-zenében fellelhető két karakterisztikus vonás: az improvizatív jelleg és a sajátosan kezelt ritmika. S mindaz a mentalitásbeli sajátosság, ami ezek mögött meghúzódik, ezeket élteti. A zenének pontosan ez az a két faktora, ami a jazzmuzsikát oly különösen élővé tudja varázsolni."[66]

A következő és mindmáig sajnos utolsó összefoglaló *A zene kettős természetű fénye* című kötet[67] volt még 1990-ben, amelyben a két szerző, Szabados György és Váczi Tamás 1975 és 1988 közötti írásai kaptak helyet.

Tíz esztendővel a rendszerváltás után még mindig nem divat Szabadosról írni. Míg a gubóból épphogy kibújt, szárnyaikat éppenhogy szárítgató fiatalka jazztitánkákról sorrarendre jelennek meg az írások, addig Szabados zenéje, zenéjének mondanivalója, magyarsága és európaisága, szuggesztív prózája egy-egy beszélgetésben – úgy tűnik – még mindig túl nehéz veretű a kevésszámú, jazzel is foglalkozó újságírónak. Sztárolt sztárzenészek, a jobbára percemberkéknek tűnők helyett illene már Szabadost is „sztárolni", hiszen a 60. születésnapja is csak egy nagyon szerény rádiós buli keretében zajlott 1999-ben.

A másfél évtizeddel ezelőtt leírt sorok ma már egy sajnos sokkal súlyosabb jazzhelyzetben igazak:

„Félre kellene végre tenni az előítéleteket Szabados György, és a többi, kísérletező, egyéni hangú, teremtő erejű magyar jazzművész iránt. Végre írni kellene róluk, s ha szükséges, nyilvánosan vitázni törekvéseik helyességéről. A sajtónak végre rá kell ébrednie, hogy magyar jazzmuzsikusok is léteznek, s hogy a mély hallgatás lassacskán tarthatatlanná válik. Szakítanunk kell végre azzal az egyáltalán nem haladó hagyománnyal, hogy értékes művészeket és alkotásokat csak későn, néha helyrehozhatatlanul későn fedezünk fel."[68]

Kőszegi Imre Székesfehérvárott (1971)
Fotó: Fejes László

Jazz a koncerttermekben

Az alkalmi zenéléseket a 60-as években szervezett, hivatalos jazzkoncertek váltották fel, többek között a Bartók Teremben. A KISZ - akárcsak az első budapesti jazzklub megalapításánál - úttörő szerepet vállalt az első budapesti jazzfesztiválok megszervezésével. Ezeken olyan jelentős európai jazzszemélyiségek léptek fel, mint a 16 esztendős zongorista, Jan Hammer, a már akkor is kiváló német pozanos, Albert Mangelsdorff, a lengyel trombitás, Andrzej Kurylewicz. Mind többször szerepelt a nyilvánosság előtt a már akkor az avantgarde zenészek rögös útját járó Szabados György. Zenészei állandóan változtak, de hite, elképzelései töretlenek maradtak.

Kétségkívül nagy áttörést jelentett, hogy mind több amerikai sztár is fellépett Budapesten. Armstrongot 1968-ban Ella Fitzgerald követte és ettől kezdve már csak egy lépés volt a rendkívül népszerű amerikai szupercsillagok koncertsorozata a 70-es évek elején. Count Basie, Duke Ellington, Lionel Hampton, Woody Herman, Stan Kenton big bandjeikkel mutatkoztak be. Cannonball Adderley, Dizzy Gillespie, Elvin Jones, Charles Mingus, Thelonious Monk, Oscar Peterson, Jimmy Smith, Teddy Wilson és mások kisegyütteseikkel, néha alkalmi formációikkal szerepeltek Magyarországon. Koncertjeikre jobbára a budapesti Erkel Színházban került sor. Először egy-egy koncert keretében, később már volt délutáni „matiné" is. Ez utóbbiak különösen érdekesek voltak. Kevésbé jött el a protokollközönség, nem is mindig volt telt ház, intimebb, lazább volt az atmoszféra, igazi profi bemelegítés volt ez az esti „megmérettetés" előtt. Arról nem beszélve, hogy délután még jóhéhány zenész józanabb volt, mint este és kategóriákkal jobban is játszott... E tekintetben Cannonball Adderley volt a legszélsőségesebb, aki whisky módjára vedelte a kecskeméti barackpálinkát és nagyon csodálkozott, hogy az estére alaposan „fejbekólintotta"...

Az igazi fanek mind délután, mind este meghallgatták a sztárolt sztárokat. Az olyan szuperprofik, mint a Modern Jazz Quartet egészen különleges csemegével is szolgáltak. Róluk szólt a fáma, hogy túl sok az előre leírt, beállított részlet az előadásukban. Nos, volt olyan darab, amit a délutáni koncerten alig három perc alatt játszottak el, este pedig 12-13 perc körüli időben. De a dolog fordítottjára is volt példa náluk.

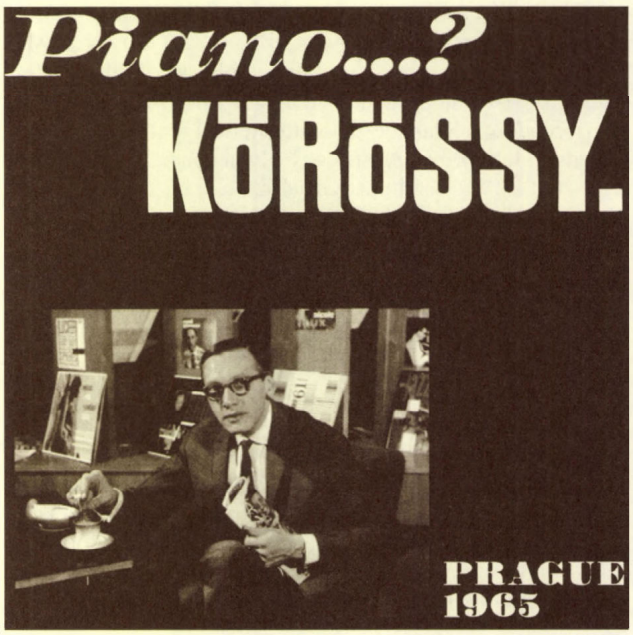

[66] Váczi Tamás: Előszó a Jazz Stúdium Szabados-számához. Jazz Studium, '83. No.5. Újabb kiadása: In: Szabados György-Váczi Tamás: A zene kettős természetű fénye. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó, JAK füzetek 49, p.147

[67] Szabados György-Váczi Tamás: A zene kettős természetű fénye. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó, JAK füzetek 49.

[68] Gonda János: Free jazz – magyar folklórból. Mozgó Világ, 1975/1, p.84-86. Újabb közlése: Jazz Studium '83 Nr. 5, p.38-41